

Osvrti, prikazi, recenzije

Recenzija

Hrvoje Matković

Povijest NDH

P.I.P. Pavičić, Zagreb, 1994.

“Povijest NDH” Hrvoja Matkovića reklamirana je u tisku kao dosad najobjektivniji prikaz povijesti Nezavisne Države Hrvatske. Knjiga je izašla iz tiska 1994. u nakladi P.I.P. Pavičić. Hrvatska povijest od 1941. do 1945. god. jedno je od najzanimljivijih razdoblja te povijesti, a NDH, koju su uz pomoć talijanskih fašista i nacističke Njemačke stvorili ustaše, do danas je svojevrstna hipoteka i opterećenje za hrvatsku povijest, društvo pa i državu.

Literatura o NDH, historiografska i publicistička, oprečna je ali različite kvalitete. Do danas je temeljno istraživanje F. Jelić-Butić “Ustaše i NDH 1941.-1945.” objavljeno davne 1977. god. Mnogi aspekti povijesti NDH nisu istraženi, a neki su falsificirani ili prešućivani zbog političkih razloga. Po riječima samog autora, ova je “Povijest NDH” nastala na temelju do sada objavljenih izvorne građe i literature. Budući da ne iznosi nove znanstvene spoznaje, autor je izostavio znanstveni aparat, što je veliki nedostatak. Iako je knjiga namijenjena širokoj, nestručnoj, čitalačkoj publici, svakako bi bilo zanimljivo doznati izvore za neke od navedenih tvrdnji i podataka, posebno za događaje poslije 1945. god. Navođenje izvora i literature za neke događaje i problematika koja proizlazi iz historiografske kritike izvora, jednako je važno kao i sam rezultat istraživanja, a

pomaže i nestručnom čitatelju da shvati problem historijskog istraživanja i rada.

Na 244 stranice sustavno je izložena povijest NDH u 5 poglavlja: Uvod, Priprema, Država, Akcija i Slom. Na kraju knjige su i politički životopisi glavnih ličnosti iz tog razdoblja.

U “Uvodu” je kroz političko djelovanje S. Radića i V. Mačeka opisana povijest Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. Kraljevina Jugoslavija) i nastojanje Hrvata, tj. hrvatskih političara, da izbore državno-pravnu posebnost za hrvatski narod u toj državi.

“Priprema” se bavi nastankom ustaškog pokreta i djelovanjem Ante Pavelića i ustaša do 10. travnja 1941. god. A. Pavelić i drugi pripadnici ustaškog pokreta u Kraljevini SHS bili su članovi Hrvatske stranke prava. To je bila malobrojna stranka, bez većeg utjecaja u hrvatskom biračkom tijelu. Stranka se zalagala za samostalnu i neovisnu hrvatsku republiku na cjelovitom hrvatskom teritoriju (i Bosna i Hercegovina). Nakon atentata na S. Radića, Pavelić i još neki istaknuti pravaši napuštaju Kraljevinu i odlaze najprije u Austriju i Bugarsku (gdje se povezuju s makedonskom emigracijom). Konačno Italija postaje baza za okupljanje i nastanak ustaškog pokreta. Zašto baš Italija? Italija i talijanski fašisti nezadovoljni su proširenjem teritorija po Rappalskom ugovoru i žele ojačati svoje pozicije na Balkanu. Pavelić je veze s talijanskim fašistima uspostavio još 1927. god. — sastao se s visokim funkcionarom Fašističke stranke R.F. Davanzatijem i izložio mu položaj Hrvatske u Kraljevini te izrazio spremnost na ustupke (političke, vojne i ekonomske) ako Italija pruži pomoć Hrvatima.

Ideologija i organizacija ustaškog pokreta formulirana je u nekoliko dokumenata nastalih od 1930. do 1933. god. Emigrantska organizacija "Ustaša — hrvatski oslobodilački pokret" nastala je 1930. (prema nekim podacima već 1929.). Ustav koji razrađuje ciljeve i strukturu pokreta nastao je 1932., a sljedeće godine nastala su i Načela hrvatskog ustaškog pokreta.

Do 1941. god. ustaše su vojna formacija koja radi na oslobađanju Hrvatske oružanim ustankom i stvaranju neovisne i samostalne države. U to je vrijeme bilo oko 500 ustaša. Bili su to politički i ekonomski emigranti iz europskih zemalja i iz Sjeverne i Južne Amerike. Obuka se provodila po logorima u Italiji i Mađarskoj, a najvažnije akcije su bile lički ili velebitski ustanak i atentat na kralja Aleksandra u Marseilleu. Da bi čitalac mogao shvatiti realnu snagu i značaj ustaša, nužna je usporedba sa snagom hrvatskih političkih stranaka u Kraljevini. Nedostaju isto tako i informacije o raspoloženju hrvatskog naroda prema ustaškom pokretu ili barem stavovi hrvatskih političara. Kakav je u hrvatskoj javnosti bio odjek velebitskog ustanka ili atentata u Marseilleu?

Poglavlje "Država" obuhvaća događaje od proglašenja NDH, razgraničenja i međunarodnog priznanja, do organizacije vojske, uprave, gospodarstva, položaja vjerskih zajednica i kulture.

Nakon puča u Jugoslaviji i Hitlerove odluke o napadu, Mussolini se sastao s Pavelićem (29. ožujka). Na tom je sastanku Mussolini Paveliću dao do znanja kako će ustašama omogućiti preuzimanje vlasti u Hrvatskoj, uz zadovoljenje talijanskih pretenzija na istočnojadransku obalu. Poslije tog susreta ustaše počinju pripreme za povratak. Njemački su izaslanici u isto vrijeme nastojali pridobiti V. Mačeka za suradnju, a kad je on to odbio, i Njemačka je prihvatila ustaše. Već od samog početka NDH do izražaja su

došli različiti i suprotstavljeni interesi Njemačke i Italije.

Desetak dana nakon proglašenja države počeli su pregovori o razgraničenju s Italijom, a završili su 18. svibnja potpisivanjem Rimskih ugovora. Rimski su ugovori bili nepovoljni za NDH — Italija je dobila gospodarski najjači dio obale; nametnuta su ograničenja NDH u pogledu vojske i vojnih objekata u dalmatinsko-primorskom pojasu. Trećim ugovorom planira se uspostava Kraljevine Hrvatske, u kojoj bi na vlasti bio vojvoda od Spoleta. Nakon kapitulacije Italije, po riječima autora, svi krajevi koji su joj pripali po tim ugovorima bili su "uključeni u NDH" (Matković, 64). U daljnjem tekstu, pod naslovom "Kapitulacija Italije i granice NDH", Matković ipak piše da nakon kapitulacije Italije Njemačka potpuno preuzima inicijativu u politici i ratovanju na tom području, a ustaški vrh postupa onako kako su Nijemci sugerirali. Ustaški je vrh imao svojih planova čak i za Istru i Rijeku, ali je sve ovisilo o njemačkim sugestijama koje su za vladu u Zagrebu bile naredbe. Što se tiče obalnog područja, Matković piše da oružane snage NDH nisu bile u stanju zaštititi obalno područje i osigurati ga od anti-fašističkog pokreta. Mussolinijeva Talijanska Socijalna Republika nije prihvatila poništenje Rimskih ugovora.

Problema je bilo i oko razgraničenja s Mađarskom, koja je vojno zauzela Međimurje. Na osnovi povijesnog prava, mađarski je parlament donio i zakon o pripajanju Međimurja. Vlada NDH je samo protestirala.

Ustrojstvo države i unutarnja organizacija vlasti jedno je od zanimljivijih poglavlja. U državi je najveću vlast imao sam A. Pavelić — bio je šef države s titulom Poglavnika, predsjednik vlade, ministar vanjskih poslova (do lipnja 1941.), zapovjednik vojske, donosio je zakone, a istodobno je bio i na čelu ustaške organizacije.

Hrvatski sabor se sastao u veljači, travnju i prosincu 1942. god. Članovi Sabora bili su pozvani na zasjedanje jer nije bilo izbora. Sabor je bio samo reprezentativni organ vlasti, a NDH nije imala ustav.

Organi vlasti nove države na terenu su nailazili na mnoge teškoće — u mnogim gradovima i mjestima NDH je preuzela dio staroga upravnog aparata (iz vremena Banovine Hrvatske), talijanska vojska nije poštivala hrvatsku vlast, a i rastući pokret otpora je onemogućivao funkcioniranje organa vlasti. Autor je detaljno nabrojio organe vlasti, njihove nadležnosti, ali ne navodi nikakve konkretne podatke o funkcioniranju vlasti — npr., plaća li se porez, kako se provode u djelo zakoni i sl.

U NDH se ustaški pokret dalje organizaciono razvija, a karakteristična je najveća vlast samog Poglavnika.

Njemački i talijanski interesi bili su odlučujući i za vojsku NDH. Njemačka je tražila da na tom teritoriju ustaše imaju samo snage za održavanje reda i mira, a prema Rimskim ugovorima NDH nije mogla imati ratnu mornaricu. Detaljnom i suhoparnom opisu vojne organizacije NDH nedostaju informacije o eventualnim sukobima te uspjesima i neuspjesima ustaške vojske s antifašističkim pokretom i četnicima. Navodi se samo podatak o vojnim jedinicama koje su pod njemačkom i talijanskom komandom ratovala na istočnoj fronti, uglavnom kod Staljinograda, i čiji su vojnici tragično poginuli.

Za gospodarstvo NDH karakterističan je veliki utjecaj države. Gospodarstvo je bilo suočeno s velikim problemima — zbog ratnih operacija smanjena je bila industrijska i poljoprivredna proizvodnja.

NDH je imala velike obveze prema talijanskim i njemačkim vojnim jedinicama na svojoj teritoriji, a bila je i obavezna na izvoz radne snage u

Njemačku. Položaj vjerskih zajednica u NDH bio je uvjetovan ustaškom ideologijom i državnim interesima.

U dosad objavljenoj literaturi djelovanje Katoličke crkve bilo je nepravedno i bez argumenata osuđivano. Matković u ovom poglavlju opisuje politiku Katoličke crkve prema NDH, njenim zakonima i svakodnevnoj politici. U relativno kratkom tekstu opisana je podrška Crkve hrvatskoj državi i njezino neslaganje s nekim političkim potezima ustaškog vrha.

U lipnju 1942. god. nastala je Hrvatska pravoslavna crkva. Nastanak te crkve označava tolerantniju politiku NDH prema Srbima, no nedostaju podaci o djelovanju te crkve.

Islamska vjerska zajednica je u NDH imala poseban položaj jer su i Muslimani u ustaškoj ideologiji imali posebno mjesto. Muslimani su, naime, očuvali "iskonsku hrvatsku krv" i "tok hrvatstva nije prekinut, već je u novom duhu nastavljen u islamu" (Matković, str. 119). U kolovozu 1944. otvorena je u Zagrebu džamija — ustaše su preuredili Muzej likovnih umjetnosti Ivana Meštrovića. No sami Muslimani nisu bili zadovoljni u NDH — čak su 1942. neki muslimanski intelektualci uputili memorandum Hitleru. Memorandum predlaže autonomiju Bosne pod nazivom Župa Bosna, a na čelu Župe bio bi čovjek kojeg bi imenovao sam Hitler. Muslimani su se odlučili na ovu akciju zbog četničkih pokolja i nespoisobnosti hrvatskih vlasti da osiguraju imovinsku i osobnu sigurnost.

Ustaše su posebnu pažnju posvetili kulturi i umjetnosti. Nastali su zakoni o jeziku, uvodi se korijenski pravopis, a organiziran je i Hrvatski državni ured za jezik. Matica hrvatska je u skladu s financijskim mogućnostima izdala 1941. god. 26, a 1942. god. 30 djela. Godine 1940. izašao je i prvi svezak Hrvatske enciklopedije. Ravnateljstvo za film, pri Državnom tajništvu za prosvjećivanje naroda, proizvodilo je filmske novosti

(Hrvatska u riječi i slici), a 1944. snimljen je i film "Lisinski" u režiji Oktavijana Miletića. HAZU i Hrvatsko sveučilište u doba NDH bili su potpuno pod utjecajem države. Mile Budak, ministar bogoštovlja i nastave, izjavio je da "ustaškoj vladi nije nipošto svejedno, da li na sveučilištu ima posve ukočene učenjake... ili da imade suvremene učenjake Hrvate, prožete ustaškim načelima (Matković, 127).

Poglavlje "Akcija" obuhvaća odnose NDH s Njemačkom i Italijom, politiku nacionalne i rasne isključivosti u NDH, političke i vojne događaje 1942. i 1943., te puč Vokić-Lorković.

Odnosi NDH s Italijom bili su dosta loši — talijanska vojska nije poštivala hrvatske organe vlasti, a pomagala je vojno i politički četnike! Već je spomenuto kako su interesi između Njemačke i Italije bili različiti, ali među njima, zbog NDH, nije dolazilo do otvorenih sukoba. Talijani su nastojali biti što jači i samostaliji na hrvatskom teritoriju, a Njemačka je čuvala svoj interes, štiteći načelo suverenosti NDH. Ante Pavelić je u lipnju 1941. bio u službenom posjetu kod Hitlera. Raspravljali su o granicama, političkim pitanjima i ekonomskim odnosima. No, Njemačka nije štitila interese NDH u pitanjima razgraničenja — ni s Italijom, ni s Madarskom.

Već od travnja 1941. nastaju zakoni i zakonske odredbe koji legaliziraju rasizam u NDH i nacionalnu isključivost. To su Zakonska odredba za obranu naroda i države, Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti i Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda. Za provođenje tih zakona nastaje posebno sudstvo — prijeki i izvanredni sudovi. Pred sudove su izvedeni u početku Židovi, Romi i Srbi, a vrlo brzo i svi protivnici ustaške vlasti. U ovom odlomku opisani su i prvi koncentracijski logori te su izneseni i najnoviji rezultati istraživanja o broju žrtava.

Nakon kapitulacije Italije ustaše su pokušale promijeniti svoju vanjskopolitičku orijentaciju i "prebaciti" se na savezničku stranu. U tu svrhu započeti su pregovori s članovima HSS-a, koji su završili neuspjehom. Neuspjehom je završio i puč Vokić-Lorković, koji nije bio puč jer je i sam Pavelić sudjelovao u toj akciji. Posljednji pokušaj spašavanja NDH bio je Memorandum što ga je ustaška vlada uputila početkom svibnja savezničkoj komandi u južnoj Italiji. U Memorandumu se ističe da su ustaše vodile hrvatski nacionalni rat, da ne pripadaju fašističkom bloku te da je vlada izdala zapovijed da se hrvatske oružane snage ne suprotstavljaju saveznicima koji bi se iskrcali na istočnojadranskoj obali.

Posljednji dani NDH i propast opisani su u poglavlju "Slom". Ukratko je Matković opisao i tragične događaje kod Bleiburga sredinom svibnja 1945. god. i "križni put", na kojem su stradali deseci i stotine tisuća ljudi. Druga ustaška emigracija (poslije 1945.) opterećena je najviše unutrašnjim sukobima, posebno poslije smrti Ante Pavelića 1959. god.

Posebna vrijednost knjige su fotografije ličnosti i događaja iz NDH. Fotografije su prikupljene u arhivu Hrvatskog povijesnog muzeja, Hrvatskom državnom arhivu, arhivu Vjesnika te u privatnom arhivu publicista A. Vojinovića. Iako nije rezultat novih istraživanja, "Povijest NDH" potrebna je današnjoj široj čitalačkoj publici. Popularno-znanstveni pristup pridonijet će svakako širenju dosadašnjih rezultata istraživanja i vrednovanju NDH.

Karolina Kanižaj